

УКРАЇНСЬКІ ХОРИ Й ДИРИГЕНТИ 17-19 ст.

Україна здавна славилася своїми хорами й диригентами. Хоровий спів належав у минулому до найхарактеристичніших виявів української музичної культури. Цьому сприяли насамперед любов української людини до співу, її особливе музично-вокальне обдарування та нахил до лірики. До того ж у невідрадних обставинах довготривалих чужих окупацій, в часах національного й соціального гніту та нищення української культури, хоровий спів давав, бувало, чи не самотності можливість хоч частинно задоволити мистецькі прагнення та виявити українську національну ідентичність; гарного голосу й любови до співу не зміг відібрати в української людини жодний окупант, так як не зміг знищити краси й стихійної сили української пісні.

В історії українського хорового співу можна вирізнити два основні періоди: доба Козаччини, що почалася десь у другій половині 16 ст., та новітня доба, що охоплює 19-20 ст. В обидвох цих періодах український хоровий спів мав свою мистецьку, організаційну та функціональну специфіку, хоч не бракувало й спільних рис.

17-18 ст. — це доба величезного розквіту українського хорового співу. Вся Україна була покрита густою мережею визначних хорових капел. Вони були не тільки при катедральних соборах та монастирях, але і звичайних парохіяльних церквах, в школах і сиротинцях, були при дворах українських гетьманів і магнатів, при палатах українських владик. Московські царі та вельможі, польські королі та магнати запрошували, заманювали, а то й силою забирали українських співаків та музикантів. Українська хорова культура мала вирішальний вплив на Східню Європу, поширювалась у всі закутини Російської імперії, а навіть на Балканах.

Велике значення для розвитку української хорової культури 17-18 ст. мали школи. Тут присвячувалося багато уваги співові й музиці й виявлялось особливе піклування музично обдарованими дітьми; талановиті хлопчики-співаки одержували в школах різні матеріальні пільги, а то й діставали грошову винагороду за спів.

За приклад може послужити хор львівського братства, що існував уже під кінець 16 ст. Львівські братчики дбали, щоб хор мав добрих учителів-диригентів, наставляли для опіки над хором спеціальних компетентних людей, замовляли для свого хору нові твори у композиторів, справляли співакам спеціальний одяг і взуття.

Засноване у 1617 році луцьке братство мало в своїй школі (утворена 1621 р.) визначних співаків. Декого з них, після збройного нападу, забрано насильно до єзуїтської колегії.

З усіх шкільних хорів 17-18 ст. найбільше вславився хор київської Могилянсько-Мазепинської колегії-академії. Він мав велике значення для розвитку української хорової культури. У хорі Київської академії виховувалися численні кадри співаків, композиторів та диригентів, що поширювали хорову культуру по всій Україні й далеко за її межами. Хор Київської академії вів дуже жваву й різноманітну діяльність: брав участь у богослуженнях, виступав на різних торжествах Академії у Києві та за його межами. Особливе значення для поширення хорової культури на Україні мали хорові мандрівки студентів Академії в часі вакацій, Різдвяних і Великодних свят та інших вільних від науки днів. Хорові гурти *академіків* розїжджалися по різних місцевостях України, співали під час богослужень у різних церквах, концертували в домах визначних людей, а то й на ярмарках та міських майданах — всюди, де траплялася добра нагода для виступів. З Київської академії вийшло багато видатних українських музик, а між ними М.Березовський та А.Ведель.

З-поміж багатьох шкіл на Україні, в яких плекався хоровий спів, треба відзначити музичну школу в Глухові, засновану 1738 року (можливо, й скоріше) та Харківську колегію (особливо після створення при ній так званих *музичних класів* 1773 р.). Хори обох шкіл поповнювалися кращими співаками з різних українських місцевостей. Впродовж багатьох десятиріч обидві школи відправляли щороку по кілька, а той по кільканадцять співаків до Придворної капели в Петербурзі.

Особливо гарні хори були в українських монастирях. Деякі монастирі, як чоловічі, так і жіночі, утримували професійних (оплачуваних) співаків. Найславніші хори були в Києво-Печерській лаврі, у Братському та Почаївському монастирях. Цей останній мав у 18 ст. не тільки знаменитий хор, але й симфонічну оркестру.

З українських Владик чи не найславніші хори мали Лазар Баранович в Чернігові та Йосиф Шумлянський у Львові. Під кінець 18 ст. визначався архиерейський хор у Харкові, при якому існувала спеціальна музична школа, де крім хорових партій, співаки вивчали також правила гармонії та гри на скрипці.

Знамениті хорові капели утримували при своїх дворах українські гетьмани, особливо Брюховецький, Мазепа й К.Розумовський. Годі не назвати також хорів Любомирського (17 ст.), а пізніше О.Розумовського (у Ніжині й Козельці), П.Румянцева-Задунайського (у Вишеньках на Чернігівщині), Г.Потьомкіна в Таврії, Галагана, Ширая.

Ільїнських та ін., а під кінець 18 ст. у Харкові капели губернатора А.Леванідова й О.Теплова, де диригентом деякий час був А.Ведель.

До найбільш відомих українських диригентів 17 ст. належали Федір Тернопільський, який 1652 р. їздив з хором до Москви, Йосиф Загвойський, Васька Пікулинський (Пекалицький; обидвох 1656 р. намагалися взяти московські післанці з собою), Іван Коленда та Симеон Пекалицький (обидва перебували деякий час з хорами в Москві). У 18 ст. відзначалися Андрій Рачинський, Марко Полторацький (від 1763 р. директор Придворної царської капели), Дмитро Бортняський, його наступник з 1796 р., Артем Ведель, який диригував хорами у Києві, Харкові та Москві.

Починаючи з середини 17 ст., російська влада систематично забирала з України до Росії велику кількість співаків. Забирали поодиноких співаків та цілі групи, особливо через Київ, Глухів, Новгород-Сіверський та Харків; забирали й цілі хори (капели), так що Росія у 18 ст. була заповнена українськими хорами. До найстарших українських хорів у Московщині-Росії, тобто зложених з українських співаків і під проводом українських диригентів, належав хор патріярха Нікона (17 ст.), до найвизначніших — Придворна царська капела в Петербурзі. Про українські хори в російських церквах та монастирях дбали вихованці Київської академії, що були наставлені в Росії єпископами та архимандритами. А було їх дуже багато: сімдесят владик у роках 1700-1762 та неменше 200 архимандритів у роках 1721-1750. З російських вельмож чи не найбільш відомий український хор у Росії мав граф Шереметьєв.

Останні десятиліття 18 ст. принесли українському народові різні катаклізми: російські війська розгромили Запорізьку Січ, а російський уряд ліквідував рештки української автономії і козацьких вольностей. Українські землі поділено між російською та австрійською імперіями, причому захоплені Росією українські землі перетворено в одну з провінцій Російської імперії. Це вплинуло й на українську хорову культуру, яка почала занепадати.

До того немало причинилася реорганізація, а подекуди й ліквідація українського шкільництва. Російська влада ставилася дуже часто неприхильно, а то й ворожо до навчання музики в школах, вважаючи це непотрібною витратою часу. Великим ударом для плекання хорового співу на Україні були ліквідація музичних класів у Харкові (1806 р.) та перетворення Київської академії в Духовну школу. Останнє спричинило в роках 1819-1824 глибоку кризу академічного хору.

Незважаючи на всі несприятливі обставини й перешкоди, українська стихія перемогла й російська влада поступилася тискові українських традицій. 1811 р. відкрито музичні класи при харківській

гімназії, а згодом з'явився її гімназіяльний хор. У заснованому 1804 р. Харківському університеті організовано за участю архиєрейських і *класичних* співаків принагідні хори, виконували різні музичні твори, а в тому й ораторію Й.Гайдна *Створення світу*. Хоровий спів плекався також і в деяких приватних учбових закладах Харкова.

Під кінець 20-х років 19 ст. почав відроджуватися й хор Київської Духовної академії, який уже в середині того ж століття належав до кращих хорів Києва, а під кінець століття під проводом О.Кошиця досягнув небувалих мистецьких висот. Добрим хором славилася Києво-Подільське духовне училище, що проіснувало в 1817-1917 рр. і доставляло співаків до царського двору. Перша гімназія, заснована 1809 р., хор якої співав не тільки на шкільних імпрезах, але й у церкві св. Андрея Первозванного. Були хори і в Другій Київській гімназії, в колегії Павла Галагана та інших школах.

Заснований 1834 р. Київський університет зайняв поважне місце у розвитку української хорової культури. 1843 р. засновано при університеті церковний хор, причому партії сопранів і альтів виконували хлопчики, учні Софійського духовного училища та гімназії, а партії тенорів та басів студенти університету. Пізніше партії сопранів та альтів виконували жінки, випускниці київських шкіл. 1860 р. засновано при університеті світський хор під керівництвом М.Лисенка. Почалася нова, світла епоха в історії хорового співу Київського університету. Вже 1861 р. хор дав перші концерти, на яких виконувано українські народні пісні та твори М.Лисенка. У 1863-1864 рр. університетський хор під проводом М.Лисенка виступив у київському міському театрі. Виконання пісень було поєднано з сценічним дійством у вигляді чумацького табору й традиційної української *вулиці*. Пізніше, крім Лисенка, диригентами університетського хору були Я.Калішевський, О.Кошиць та інші. В останні десятиріччя 19 століття М.Лисенко організував у Києві ще й інші хорові колективи, з якими провадив жваву концертну діяльність у місті та відбував поїздки по Україні, що мало вирішальний вплив на відродження української національної свідомості. До складу Лисенкового хору, взглядно, Лисенкових хорів, входили студенти університету, робітники, урядовці, співаки церковних хорів, семінаристи та ін.¹ й поширювали Лисенкові впливи на різні прошарки українського суспільства.

До найвидатніших церковних хорів Києва 19 ст. треба зачислити капелу Софійського катедрального собору (у 1886-1920 рр. регентом хору був Я.Калішевський), хор Михайлівського Золотоверхого монастиря, Успенської церкви Києво-Печерської лаври та Братської

¹ М.В.Лисенко у спогадах сучасників. Упор. Остап Лисенко, Київ 1968, с. 511.

церкви на Подолі. Ці хори постійно перебували на високому мистецькому рівні, але вершин досягали в час щорічних святкувань празника їхнього патрона. «Для таких нагод, — пише Л. Пархоменко, — спеціально готувалися пишні музичні програми, добиралися нові й улюблені твори, виступали кращі солісти, включалися для посилення хорів його ветерани, обдаровані аматори. Все те перетворювало ці служби на пам'ятні мистецькі події. При постійній конкуренції хорів і регентів такі храмові уочистості сприяли активному оновленню репертуару, який виносився на суд кваліфікованої і знаючої аудиторії»².

Треба підкреслити, що добрі церковні хори на Україні були й поза Києвом. До найвизначніших треба зачислити архиєрейські та семинарські хори в Чернігові, Полтаві, Катеринославі, Херсоні, Кам'янці-Подільському. У хорі духовної семинарії в Кам'янці-Подільському диригентом хору 1898 р. був композитор М.Леонтович.

З 60-х років 19 ст., незважаючи на жорстокі для української культури часи небувалого розгулу російської чорносотенщини, українська хорова культура росла й поширювалася. У Києві, наприклад, крім церковних та шкільних хорів, провадили жваву концертну діяльність також хори при різних фабриках. Деякі з них брали ще й участь у богослуженнях. Хор друкарні К.Новицького співав у Георгіївській церкві, а хор друкарні Фриця у Софійському митрополічному домі. При хорі друкарні Фриця існувала спеціальна співоча школа.

Плекався хоровий спів також у різних українських родинах. Київський адвокат Ф.Стерня (друга половина 19 - початок 20 ст.), що сам мав домашньо-родинний хор, дає яскравий образ тодішньої ситуації: «Тяжкі то були часи українства в Росії. В Києві правив *удільний князь* в особі грубіяна *фельдфебеля* генерал-губернатора Олександра Дрентельна [...]. Без скреготу зубів, без скаженої піни Дрентельн не міг чути слова *українець*; українське слово або пісня виводили його з рівноваги. Але як на злість йому Київ був тоді немов хворий на якийсь співучий психоз. Співали по домах, садочках, на вулицях, на Володимирській горі, на Дніпрі, за Дніпром, в царському саду, а навіть під самим носом Дрентельна, в так званій Маріїнській році коло царського палацу. Дрентельн міг тільки пінитися зі злості, бо такої сили, щоб цю стихію загамувати, не було»³.

На західноукраїнських землях, що потрапили під сильний вплив німецької музичної культури, відродження українського хорового співу

² Л. Пархоменко. Хорова культура в першій половині XIX ст., *Київ музичний*, Київ 1982, с. 29.

³ М.В.Лисенко у спогадах сучасників, с. 423.

почалося у висуненому далеко на захід центрі української культури — Перемишлі (сьогодні Польща). 1829 р. український єпископ І.Снігурський заснував при своїй катедрі хор, а при ньому музичну школу. Першим диригентом хору став чех Алоїз Нанке. Хор за короткий час здобув собі таку славу, що притягав до української церкви й чужинців: німців, поляків, чехів, а в тому вищих урядників, професорів, військовиків. Дехто з них пристав до катедрального хору й звеличував своїм співом українські богослуження. Історична заслуга хору була в тому, що цей хор впровадив в Галичині твори Д.Бортнянського, які стали прикладом для галицьких композиторів і що цей хор і його музична школа виховали нове покоління українських диригентів. Вони понесли відроджений український хоровий спів у найдальші закутини західноукраїнських земель, організовуючи в різних місцевостях церковні хори: І.Х.Сінкевич у Чернівцях (1835 р.), К.Білорусин (Матезонський) в Ужгороді.

Першим виднішим проявом відродження українського хорового співу у Львові можна вважати заснування хору Ставропигійського інституту в 1831 році. В цьому хорі здобули перші музичні знання славний український співак О.Мишуга, Ю.Закревський та інші. Певне значення мав і хор Духовної семінарії, диригентим якої у 1839 році був композитор М.Вербицький. Цікавою, хоч і безуспішною була спроба створити 1863 р. у Львові хорове товариство, що ставило собі метою: «а) задоволення народної любові до співу; б) естетичне виховання за допомогою співу; в) піднесення співу до ступеня хорового співу; г) підготовка до співочої частини майбутнього театру»⁴.

Ці завдання певною мірою здійснював хор *Руської Бесіди* (заснований 1864 р.), виступаючи не тільки на концертах, але й в театральних виставах. Старанням композитора А.Вахнянина 1870 р. у Львові було створено хор *Торбан*, однак його діяльність не була довготривалою.

Жваву діяльність у 1882-1896 роках розвинув хор *Академічного Братства*, що склався переважно з студентів університету. Крім виступів у Львові, цей хор відбув ряд концертних поїздок по Галичині.

Широкомасштабністю й виразною цілеспрямованістю своєї діяльності визначався *Львівський Боян*, заснований 1891 р. Вже в першому році свого існування *Боян* дав низку концертів у Львові, відбув концертні поїздки по різних місцевостях Галичини та успішно репрезентував українське мистецтво у Празі. *Боян* став важливим

⁴ Живі сторінки української музики. Статті, дослідження, публікації, Київ 1967, с. 119.

центром західноукраїнського музичного життя. Давав концерти й брав участь у різних мистецьких імпрезах та українських національних святах; організовував конкурси на кращі музичні твори й тим стимулював творчість українських композиторів, видавав музичні твори, дав поштовх до створення Вищого Музичного Інституту ім. М.Лисенка. Першими провідниками *Львівського Бояна* були визначні українські патріоти: В.Шухевич — голова, А.Вахнянин — диригент. Незабаром організовано *Боян* у Перемишлі (1891), Станиславові (1894), Коломиї (1895), Чернівцях (1898 р.), пізніше і в інших містах, а між ними і в Києві та Полтаві. Своєю корисну й багатогранну діяльність *Львівський Боян* проводив до приходу більшовиків.

Існували хори також в гімназіях різних українських міст: в Перемишлі (1829 р. у гімназіяльному хорі співав М.Вербицький), у Львові (1885 р., диригентом був О.Нижанківський), Дрогобичі, Стрию (1888 р. диригентом хору був Ф.Колесса) і т.д.

Починаючи десь з 60-х років 19 ст., організовуються хори й по українських селах. Заснований 1862 р. хор у Денисові (диригент Й.Вітошинський, помер 1901 р.), виступав і в сусідніх селах та містах Тернопіль, Бережани, Золочів. 1865 р. організовано хор у селі Старі Богородчани, пізніше у селах Стригонці, Зубриці та ін.

До найбільш активних хорів останніх десятиріч 19 ст. можна зачислити хори Стрия, Завадова, Судової Вишні. У 80-х роках 19 ст. існував у Перемишлі під керуванням О.Ціпановської чи не перший на західноукраїнських землях дівочий хор.

У Галичині, як і на українських землях під Росією, у другій половині 19 ст. культивувався хоролий спів у домашньому крузі різних українських родин, а саме Леонтовичів, Менцінських, Вітошинських, Носалевичів та ін.

Крім хорів, що провадили довший час постійну діяльність, організовано для спеціальних святкувань, особливо Шевченківських, принагідні хори, що об'єднували співаків різних хорів. Такий хор виступав, наприклад, 1862 р. в Перемишлі на першій Шевченківській академії в Галичині.

До найвизначніших українських диригентів 19 ст. треба зачислити М. Лисенка та Я. Калішевського, а з молодших О.Кошиця у Києві, Г.Давидовського у Полтаві, А.Вахнянина, М.Копка, а з молодших О.Нижанківського у Галичині, І.Бокшая на Закарпатті, С.Воробкевича на Буковині.

Діяльність українських хорів, особливо в другій половині 19 ст., сповняла важну функцію не тільки в розвитку української музичної культури, але й в загальних процесах українського національного відродження; сприяла самоусвідомленню українських народних мас,

вирощувала у роздертому російсько-австрійськими границями українському народі почуття спільноти та соборности. Тут особливе значення мали в першій половині 19 ст. твори Д.Бортнянського, а в другій половині того ж століття твори М.Лисенка, що маніфестували національну та культурну самобутність перед чужими. Ця діяльність наших предків може в багатьох відношеннях послужити прикладом і для сучасних поколінь українського народу в Україні й поза Україною сущих.

Ukrainian Choirs and Conductors of the 17–19th Centuries, *Українські Семінари хорових диригентів у Канаді (1976-1990)*, Edmonton 1991, p. 3-8.
Український текст приготований Автором.